

MAGYARICS TAMÁS

„ELEGEM VAN AZ OROSZOK
DAJKÁLÁSÁBÓL”

A HIDEGHÁBORÚ KEZDETE AMERIKAI SZEMSZÖGBŐL

Jóllehet a hidegháború kezdetét – elsősorban a közvéleményben – Winston S. Churchill brit miniszterelnök 1946. március 5-én elmondott „vasfüggöny” beszédéhez kötik, az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti, ideológiai-geopolitikai okokból feloldhatatlan ellentétek már a II. világháború alatt jelentkeztek, de azokat a közös cél és a szövetségeseket kívülről összetartó erő háttérbe szorította. Washington és Moszkva a katonai stratégiai kérdésektől kezdve (mindenekelőtt a második front megnyitása) a háború utáni rendezés alapelveiig lényegében minden kérdésben egymással ellentétes álláspontra helyezkedett. A jelen írás ezeket az ütközési pontokat kívánja bemutatni.

Harry S. Truman elnök és James F. Byrnes külügyminiszter Berlinben a lerombolt hitleri kancellária erkélye előtt halad el a potsdami csúcstalálkozó (1945. július 17.–augusztus 2.) alkalmával. A nyugati szövetségesek és a szovjetek elképzelései a megszállt Németország jövőjéről már ekkor körvonalazódtak: az előbbieket a gazdaság talpra állítását és a demokratikus átalakítást szorgalmazták, míg az utóbbiak egy gazdaságilag kiszolgáltatott helyzetben lévő, semleges Németországot képzeltek el.

Az amerikaiak és a szovjetek (nem az oroszok!) közötti ellentétek a bolsevik állam megszületéséig vezethetők vissza. Ezek részben ideológiai jellegűek voltak: a wilsoni liberális internacionalizmus került szembe a lenini proletár internacionalizmussal. Végül egyik elképzelés sem valósult meg a világháború után, mivel a béke-teremtők (bár Ferdinand Foch francia marsall után inkább „tűzszünetteremtők” lenne a megfelelő kifejezés) Párizsban hagyományos erőegyensúlyi elvek alapján szabták újra a határokat Európában és a Közel-Keleten. A szovjeteket senki sem hívta meg a tárgyalásokra, míg Woodrow Wilson – hivatalban lévő amerikai elnökök közül elsőként – képtelen volt érvényesíteni az elképzeléseit a brit–francia tandemmel szemben.

AMERIKAI-SZOVJET KAPCSOLATOK A BARBAROSSA-HADMŰVELET ELŐTT

Az ideológiai szembenállás mellett sor került az amerikai és a szovjet erők közötti egyetlen fegyveres konfliktusra: a bolsevik állam ellen és a fehér orosz

csapatok mellett szervezett szövetséges haderők részeként amerikai expedíciós erők jelentek meg Arhangelszkben (1918–19) és Vlagyivosztokban (1918–20). Washington a következő évtizedben is páriaként kezelte diplomáciailag a Szovjetuniót – ami nem akadályozta meg néhány ideológiailag rugalmas amerikai üzletembert, így például Armand Hammert, hogy jelentős üzleti kapcsolatokat létesítsen a „vörösökkel”. A szovjetek a maguk részéről inkább a Komintern ügynökeibe fektettek be az Egyesült Államokban; ez az erőfeszítésük aztán bőségesen kamatozott, hiszen az utóbbi évtizedekben kiderült, szovjet ügynökök az amerikai adminisztráció legfelsőbb szintjeiig is eljutottak személyesen (Henry Dexter White a Pénzügyminisztériumban) vagy kapcsolataik révén (Alger Hiss).

A fordulópontot Franklin D. Roosevelt elnöksége hozta: 1933-ban az Egyesült Államok diplomáciai kapcsolatba lépett a Szovjetunióval. A Szovjetunióknak már ezt megelőzően is jó „sajtója” volt Amerikában – ezután még inkább. Az egyik „hasznos idióta”, az újságíró Lincoln Steffens egy gondosan megszervezett szovjetunióbeli „Potyemkin-körút” után írta le az azóta

már híressé-hírhedtté vált mondatot: „Láttam a jövőt – és működik.” (Az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy sok más amerikai Benito Mussolini korporatív államában látta a jövőt; az olasz vezetőnek is „jó sajtója” volt az Egyesült Államokban az 1930-as évek közepéig.)

A Szovjetunióról kialakított rózsás (sőt vörös) képen elsőként a Molotov–Ribbentrop-paktum ejtett foltot, számos korábbi szimpatizáns kezdte meglátni a kommunista kísérlet árnyoldalait – így, többek közt, Joseph E. Davies korábbi amerikai moszkvai nagykövet, aki még az 1930-as évek sztalini tisztogatásait is megértéssel fogadta. (Odáig ment, hogy kijelentette: Lenin és Trockij Oroszországa már nem létezik.) Másokat a Komintern 1943. évi – taktikai jellegű – feloszlata tévesztett meg. A hivatalos amerikai álláspont az volt, hogy a Szovjetunió ezt követően kizárólag a példa erejével kívánja a kommunizmust terjeszteni.

Természetesen az amerikai politikai élet legtöbb szereplője eleve nem táplált túl sok illúziót a Szovjetunióval szemben. A jelen írás szempontjából mindenképpen ide kívánczik Harry S. Truman neve, aki viszonylag ismeret-

Franklin D. Rooseveltt, az Egyesült Államok 32. elnöke (1933–1945) a 20. századi történelem egyik meghatározó alakja volt. Az 1930-as években gazdasági és társadalmi programjával, a New Deallel megalapozta a modern jóléti állam alapjait. A II. világháborúban hozott diplomáciai és stratégiai döntéseivel alapvetően alakította a háború utáni nemzetközi rendet is – nem mindig a legszerencsésebb módon. Legfőbb hibájául azt lehet felróni, hogy túl későn ismerte fel a szovjetek hatalmi törekvéseit Közép- és Kelet-Európában, illetve a Távols-Keleten.

len missouri szenátorként sok ember nevében szól, amikor 1941. június 22-én megjegyezte, hogy nagy nap ez az emberiség történetében, mert a két „undorító” diktátor most majd elpusztítja egymást.

A Roosevelt-adminisztráció reakciója természetesen más volt. Az amerikai nemzetbiztonság nagyjából másfél évszázadig két pilléren épült: a brit haditengerészetre és a két óceánra, amelyek távol tartottak minden potenciális ellenfelet az amerikai partoktól. 1941 közepére kizárólag Nagy-Britannia kintartásán múlt, hogy ez a helyzet fennmarad-e vagy sem. Most a britek szövetségesek kaptak Németország ellen a Szovjetunió személyében, és a realpolitika azt diktálta, hogy az Egyesült Államok, noha hivatalosan még semleges volt ebben az időszakban, a törvény adta kereteken belül támogassa a Németország ellen harcolókat. A következő nagyjából három és fél évben az Egyesült Államok és a Szovjetunió elő-

Franklin D. Rooseveltt, Douglas MacArthur tábornok (a hadsereg távol-keleti főparancsnoka), Chester Nimitz admirális (a haditengerészet csendes-óceáni főparancsnoka) és William D. Leahy admirális (az Egyesített Vezérkar elnöke) megbeszélése Hawaiiin. Miután az Egyesült Államok csatlakozott a szövetségesekhez 1941. decemberben, döntés született, hogy az európai hadszíntér élvez elsőbbséget. A Csendes-óceánon Pearl Harbor bombázása (1941. december 7.) után a japánok támadásban maradtak a következő hónapok során, de az amerikai erők 1942 közepén átvették a kezdeményezést, és a „szigetről szigetre” ugrás taktikájával fokozatosan visszaszorították a japánokat.

ször de facto, majd de jure szövetségesek lettek, de a közös stratégiai cél és a szövetség előhozta azok az ellentmondásokat is, amelyek kezdetől fogva kódolva voltak ebben a „kényeszerházasságban”.

Franklin D. Roosevelt azonban mindent megtett, hogy Joszif Sztálin meg legyen elégedve amerikai (és brit) szövetségeseivel, és ennek érdekében sok mindent – és mindenkit – hajlandó volt feláldozni. Őszinte vagy színlelt illúziókat táplált a szovjet partnerekkel szemben, és mindössze élete utolsó heteiben-hónapjaiban kezdte felismerni, hogy „Joe bácsi” kérlelhetetlenül pragmatikus politikája nem fedi az ő elképzeléseit egy háború utáni világról. 1941 nyara és 1945 nyara között egyre több amerikai főtiszt, politikus és diplomata járt be a Roosevelttel hasonló utat, és – általánosságban – egyre kevésbé voltak hajlandók a szovjetek kívánságait teljesíteni, illetve politikáját elfo-

gadni. Más szavakkal: a hidegháború közvetlen gyökerei a második világháborús szövetségben egyre sűrűbben előforduló stratégiai, taktikai és ideológiai vitákban keresendők.

A KÖLCSONBÉRLETI SZERZŐDÉS

Washington 1941. június 22-én egyfajta „csendestársként” a tengelyhatalmak elleni szövetségben egy ún. előkölcsönbérleti program keretében már elkezdett létfontosságú felszereléseket szállítani Moszkvának készpénz (arany) ellenében, majd néhány hónappal később a Szovjetunió már hitelbe kapta a teherautókat, repülőgépeket, lőszert, ruházatot, élelmiszert stb. A program befejezéséig, 1945. szeptember 20-ig összesen közel tizenegymilliárd dollár értékben 17 millió tonna árut szállítottak Sztálinnak.

A II. világháború egyik leghíresebb fényképe a „három nagy” (Winston S. Churchill, Franklin D. Rooseveltt és Joszif Sztálin) második találkozójáról, amelyre a krími Jaltában került sor 1945. február 4–11. között. A már nagybeteg Rooseveltt (a találkozó után majdnem pontosan két hónap múlva halt meg, április 12-én) több kérdésben is engedett a szovjeteknek, noha az ún. Jalta-szindróma, azaz hogy az amerikai elnök itt „adta el” Közép- és Kelet-Európát a szovjeteknek, jórészt mítosz.

A kölcsönbérleti szállítások azonban aránylag hamar a viták középpontjába kerültek. Az amerikai hadügyminisztérium már 1943 elején kooperatívabb orosz magatartást várt volna el a szállítások ügyében, míg az év második felében Moszkvába érkezett új amerikai nagykövet, W. Averell Harriman arról panaszkodott, hogy az oroszok nem a megfelelő célokra használják fel az ösz-

szes kölcsönbérleti szállítást. Harriman pedig a következő évben már azt javasolta, hogy Franklin D. Rooseveltt feltételekhez nem kötött segélyprogramján változtatni kellene. Egy George F. Kennan nevű fiatal diplomata, akit a szovjetbarát Joseph E. Davies távolított el a moszkvai követségről túl „kritikus” nézetei miatt, már a háború közepén azt javasolta, hogy kizárólag olyan mértékben kapjon a Szovjetunió segítséget az Egyesült Államoktól, amilyen mértékben az elősegíti az amerikai érdekek érvényesülését, mert a Szovjetunió soha nem volt és nem is lesz valódi szövetségese Amerikának.

Harriman, Kennan és mások – burkoltan és kevésbé burkoltan – arra törekedtek, hogy az elnök adja fel naiv politikáját, amelynek részeként szétválasztotta a katonai, a politikai és a gazdasági kérdéseket, mivel úgy gondolta, hogy az ellenség legyőzése után „tisztalappal” indulva kell majd megtárgyalni

a bonyolult kérdéseket Sztálin generalisszimusszal. A tisztábban látók össze kívánták kapcsolni a gazdasági és politikai kérdéseket, ráadásul azt is észrevették, hogy a szovjetek a háborús szükségleteken túlmenő kölcsönbérleti követelésekkel állnak elő. Averell Harriman már 1944-ben azt sürgette, hogy a szállításokat helyezték quid pro quo (valamit valamiért) alapra, és ne engedjék meg, hogy a szovjetek háború utáni helyreállításra is kapjanak szállítmányokat. Az amerikai adminisztráció csak 1945 elején kezdett el gondolkodni a szovjet politikai engedmények és az amerikai segélyszállítmányok összekapcsolásán, ami éles szovjet tiltakozást váltott ki. Ekkor a háború vége már belátható közelségbe került, és a szovjet vezetés úgy vélte, nem szükséges politikai engedményeket tennie, mert az amerikaiaknak szükségük lesz Moszkva gazdasági együttműködésére azért, hogy elkerül-

jék a háborúk után szabályszerűen be-
következő gazdasági visszaesést.

Ugyanakkor a szovjetek háború utáni amerikai kölcsönben is gondolkodtak. Anasztasz Mikoján 1944 januárjában közölte, hogy a Szovjetuniót érdeklí egy egymilliárd dolláros kölcsön, mivel azonban az 1934-es Johnson-törvény tiltotta kormányzati vagy magánkölcsönök nyújtását a Szovjetunióknak, a kérés lekerült a napirendről. Az ügyben talán legismertebb epizódra 1945 májusában került sor, amikor a kölcsönbérleti szállítmányokkal foglalkozó Foreign Economic Administration utasítást adott, hogy azok a hajók, amelyek nem a távolkeleti hadszíntérre szükséges anyagokat szállítják a Szovjetunióba, azonnal forduljanak vissza. Truman elnök haladéktalanul visszavonta az utasítást, de a diplomáciai baklövést Sztálin újabb bizonyítékként fogta fel, hogy az Egyesült Államok ellenséges szándékokat táplál országával szemben.

A MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSA

A szovjet kommunista ideológia – ahogy például a korabeli Szovjetuniót talán a legjobban ismerő amerikai diplomata, George F. Kennan megjegyezte – a külső, „imperialista” fenyegetés rémét elsősorban a belpolitikai elnyomás igazolására használta. Ez a retorika 1941 nyarától eltűnt a hivatalos szovjet megnyilatkozásokból. Általánosságban a kommunista ideológia is háttérbe szorult a „nagy honvédő háborúnak” beállított küzdelemben, amelyben elsősorban a Szovjetunióban élők patriotizmusára apellált a moszkvai vezetés – nem mindig nagy sikerrel, például kezdetben az ukránok elég jelentős része felszabadítóként fogadta a Wehrmacht egységeit. A félelem azonban, hogy a nyugati államok a tengelyhatalmak legyőzése mellett – még ha szövetségesek is – végső soron a Szovjetunió meggyengí-

A „három nagy” utolsó csúcstalálkozója a II. világháború alatt (1945. július 17.–augusztus 2.). Nagy-Britanniát a találkozó második felében azonban már Clement Attlee képviselte, miután a Munkáspárt a július 5-én tartott parlamenti választásokon többséget szerzett. Truman ezen a találkozón közölte a szovjet vezetővel, hogy az Egyesült Államok sikeres kísérletet hajtott végre (július 16-án) egy minden addiginál hatékonyabb bombával.

tésére törekednek, továbbra is ott lapangott a szovjet vezetők gondolataiban. Noha nem tulajdonítottak különös jelentőséget az akkor még másod-harmad vonalbeli amerikai szenátor, Harry S. Truman már idézett megjegyzésének, a második front megnyitása körül már 1942 elején kirobant vita ebből a szovjet „fixa ideából” táplálkozott.

Az ellentétek – egyebek mellett – a katonai stratégia és taktika eltérő fel-

FRANKLIN D. ROOSEVELT | 1882-1945

Az Egyesült Államok 32. elnöke (1933-1945). Rooseveltet az amerikai történelemben egyedülálló módon négyszer választották elnöknek; az Alkotmányhoz fűzött XXII. kiegészítés elfogadása (1951) óta egy elnök legfeljebb két ciklusra választható meg. A tágabb családban már volt korábban elnök: Theodore Roosevelt (1901-09), aki republikánusként került az Egyesült Államok élére, míg FDR – ahogy az amerikaiak gyakran hivatkoznak rá – demokrata párti politikusként. Első jelentősebb kormányzati állásaként haditengerészeti miniszterhelyettes volt a Woodrow Wilson-adminisztrációban (1913-19). 1920-ban James M. Cox demokrata párti elnökjelölt mellett alelnökjelölt volt, de a választáson a republikánus Warren G. Harding győ-

zött. 1921-ben betegség következtében deréktól lefelé megbénult, de óriási lelkierevével újramezde politikai pályáját. 1929-32 között New York kormányzója volt, majd 1932-ben megnyerte az elnökválasztást. A kampány során egy beszédében először használta a New Deal kifejezést, amellyel azt kívánta jelezni, hogy az Egyesült Államok elég gazdag a nagy gazdasági világválság ellenére, de új elosztásra van szükség. Az 1930-as évek második felétől óvatosan nagyobb nemzetközi szerepvállalás felé irányította az Egyesült Államokat. A háború alatt mindent megtett, akár ismételt engedményekre is hajlandó volt a szovjeteknek a háborús szövetség fenntartásáért, és ezt a politikát akarta folytatni a háború befejezése után is.

fogására vezethetők vissza. Általánosságban Franklin D. Roosevelttel ragaszkodott ahhoz, hogy az Egyesült Államok a saját maga választotta helyeken és időben bocsátkozzon harcba az ellenséges csapatokkal, Joszif Sztálinnak viszont nem adatott meg ez a „luxus”; neki a németek által rákényszerített összecsapásokban kellett helytállnia. Az amerikai hadviselés egy másik jellemzője az amerikai áldozatok számának lehetőség szerinti minimalizálása volt; ezt a célt szolgálták többek közt a stratégiai bombázások Németország és Japán ellen (sőt hivatalosan az atombomba bevetése is). A szovjet hadvezetés ellenben gyakran folyamodott a nagy emberveszteségekkel járó frontális támadásokhoz a németekkel szembeni számbeli fölény kihasználására. Ez természetesen nagyszámú áldozatot követelt, mint az amerikai hadviselés (még azt is figyelembe véve, hogy több német hadosztály harcolt keleten, mint nyugaton és délen).

A szovjet vezetés „véráldozatban” mérte a hozzájárulást a közös erőfeszítéshez. Az amerikaiak viszont el akarták kerülni a vérfürdőt egy korai európai partraszállással, és így közel két évvel később került csak sor a normandiai partraszállásra, mint ahogy a szovjetek a rájuk nehezedő nyomást enyhítő második frontot követeltek. Az angolszász hatalmak 1942 őszén végrehajtott észak-afrikai partraszállása csalódot okozott Moszkvának. Sztálin és a többi kommunista vezető a szíve mélyén meg volt győződve arról, hogy a nyugatiak „ki akarják véreztetni” a Szovjetuniót (erről Davies nagykövete 1943. májusban is értesítette az amerikai vezetést), hogy majd a háború után egy meggyengült országgal szemben hatékonyabban érvényesíthessék az érdekeiket.

A második front miatti nyílt és lapangó vita is hozzájárult ahhoz, hogy az angolszász hatalmak és a szovjetek egyre inkább vonakodtak megosztani egymással a katonai információkat, s ez hozzájárult a kölcsönös gyanakváshoz. A szovjetek időnként szükségtelenül nagy véráldozatokkal járó támadásainak célja az volt, hogy a Vörös Hadsereg a lehető legmesszebb jusson Európa szívébe, és ott is maradván a háború után széles ütközőzónát biztosítson Moszkvának. Az amerikai vezetés és a nyugatiak általában elismerték a szovjetek jogosnak tartott biztonsági igényeit, de azzal nem számoltak – példa erre a jaltai megállapodás szépen hangzó kitételei a felszabadított Európa önálló politikai fejlődéséről –,

hogy Sztálin a politikai rendszerek háttérát ott kívánja meghúzni, ahol az illető hadseregek állnak a háború végén.

Ebből a szempontból Franklin D. Roosevelttel ismételtén félreismerte a szovjet vezetőt. William C. Bullitt, aki 1934–36 között az Egyesült Államok első nagykövete volt a Szovjetunióban a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok felvétele után, és aki hamar túljutott kezdeti szovjetbarátságán, már 1943-ban figyelmeztette az elnököt, hogy Németország és Japán legyőzése a szovjet hatalom megerősödéséhez vezet Európában és a Távol-Keleten, s ezt meg kellene akadályozni. F. D. Roosevelttel reakciója mindössze ennyi volt: *„Az érzésem azt súgja, hogy Sztálin nem ilyen fajta ember.”* Hozzá kell mindehhez tenni azt is, hogy az

elnök tisztában volt az amerikai hatalom és befolyás korlátaival Közép- és Kelet-Európában, ahol nem is kívánt áldozatot hozni azért, hogy az itteni országokat megvédje a szovjet fennhatóságtól.

Harry S. Truman, az Egyesült Államok 33. elnöke (1945–1953) Franklin D. Roosevelttel halála után vette át az ország irányítását. Elődjével ellentétben nem táplált illúziókat a szovjet rendszer természetét és Sztálin céljait illetően; az amerikai hidegháborús ideológia alapjai és intézményrendszere az ő elnöksége alatt épültek ki. A történészek egyre inkább elismerik teljesítményét, és napjainkban az Egyesült Államok legjobb 20. századi elnökei közé sorolják.

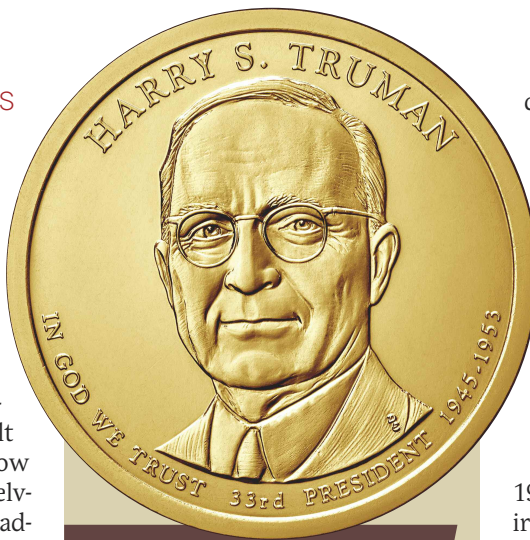

SZOVJET ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS KÖZÉP- ÉS KELET- EURÓPÁBAN

Az amerikai elnök egyik legfontosabb stratégiai célja a Szovjetunióval való együttműködés volt a háború után. Ennek érdekében számos engedményre volt hajlandó. Az amerikai törekvésekben a háború utáni rendezésről hivatalosan újfent az önrendelkezés került a középpontba, de ahogy Woodrow Wilsonnak sem sikerült ennek az elvnek érvényt szereznie, a negyedszázadal későbbi amerikai vezetés is kudarcot vallott ebben a kérdésben Közép- és Kelet-Európában. A szovjet elképzelés erős reálpolitikai alapon nyugodott: a biztonság került a középpontba. Washington elismerte a szovjetek biztonsági érdekeit a térségben, Roosevelt azonban a háború közben szőnyeg alá söpörte a problémát, azzal nyugtatva lelkiismeretét, hogy az önrendelkezés egy ideális cél, de nem mindig praktikus.

Teheránban, a „három nagy” 1943. november–decemberi első csúcstalálkozásán Roosevelt gyorsan belement a balti államok háború utáni státuszának szovjet kívánság szerinti elfogadásába. Egyedül a lengyelek okoztak fejfájást az amerikai elnöknek – amerikai belpolitikai okokból. Nagyrészt az 1944-es elnökválasztásra tekintettel Teheránban még ellenállt a szovjet nyomásnak, hogy a lengyel nép legitim vezetőjeként a lublini kormányt ismerjék el, de nem szándékozott kenyértörésre vinni a dolgot Sztálinnal a lengyel kérdésben. Lényegében azt szeretne volna, hogy „elegánsan” engedjen a szovjet vezetőnek.

Teherán legfőbb üzenete az volt a háború utáni politikai rendezést illetően, hogy Roosevelt elnök hallgatólagosan beleegyezett Sztálin területi igényeibe. A valóságban inkább Teherán-, semmint Jalta-szindrómáról kellene beszélnünk annak kapcsán, hogy az amerikaiak hol és mikor fogadták el a Közép- és Kelet-Európára vonatkozó szovjet igényeket. Sem Teheránban, sem Jaltában nem esett sok szó a Szovjetunió nyugati hatáiról, de Moszkva – személy szerint Vjacseszláv Molotov – már 1941 végén azt követelte a britektől, hogy az 1941. június 22-i határokat ismerjék el a Szovjetunió háború utáni határainak, azaz a szovjetek tarthassák meg a Molotov–Ribbentrop-egyezmény titkos záradékában a Szovjetunióknak juttatott területeket.

HARRY S. TRUMAN 1884–1972

Az Egyesült Államok 33. elnöke (1945–53). 1934-ben lépett be az amerikai országos politikába, amikor megválasztották Missouri állam szenátorának. 1944-ben Franklin D. Roosevelttel a lelnökjelöltjeként került a hatalom csúcsának közelébe. Roosevelttel halála (1945. április 12.) után az addig számos ügyben, így a nemzetbiztonság kérdésében vagy a nukleáris politikában járhatatlan Truman hamar átvette az irányítást, és Rooseveltnél realista és keményebb politikát vezetett be a szovjetek ellen. Elnöksége alatt épült ki az ún. nemzetbiztonsági állam; az 1947-es nemzetbiztonsági törvény létrehozta a Védelmi Minisztériumot, a Központi Hírszerzési Hivatalt (CIA) és a Nemzetbiztonsági Tanácsot. Elnöksége alatt jött létre a NATO (Washingtoni szerződés). A történészek az utóbbi időben átértékelték a róla korábban kialakult kevésbé pozitív véleményt, és a 20. század legkiválóbb amerikai elnökei között tartják számon.

A britek és az amerikaiak sem voltak hajlandók a határokról hivatalosan tárgyalni, de – például – Franklin D. Roosevelttel William D. Leahy admirálisnak kijelentette, hogy a maga részéről elfogadná az ún. Curzon-vonalat Lengyelország keleti határának. (A két világháború közötti Lengyelország keleti határa mintegy 100 kilométerrel keletre feküdt ettől a vonaltól.) A második világháború után nagyjából ez a vonal lett az új Lengyelország keleti határa, míg a nyugati körülbelül ugyanilyen távolságra nyugatra tolták kompenzációként. Lengyelország kér-

dése az amerikai belpolitikai szembenállást is kiélezte: a szovjetekkel szemben eleve szkeptikus republikánusok – például John Foster Dulles és Robert A. Taft – támadták az elnököt a közép-európai ország ügyében tanúsított puha politikája miatt. Az utóbbi gúnyosan megjegyezte: Roosevelttel elnök arra alapozza politikáját, hogy Sztálinról egy napon kiderül, „angyali természetű” van.

A megerősödő Republikánus Párt 1947. januárban átvette a Képviselőház irányítását (ekkor került be a Szenátusba Joseph McCarthy, akinek neve később az éveken át tartó, kommunista és ún. társutasok elleni hajtóvadászattal fonódott össze), és nyomást helyezett a demokrata adminisztrációra annak érdekében, hogy „az erő pozíciójából” tárgyalva keményebben lépjen fel a szovjetekkel szemben. Valójában a roosevelti puhavonalasok ekkorra már háttérbe szorultak a Truman-adminisztráción belül, és olyan keményvonalasok kerültek kulcspozíciókba, mint például James Forrestal, aki 1947 szeptemberétől az Egyesült Államok első védelmi minisztere lett. (Az integrált Védelmi Minisztériumot, a Pentagont az 1947-es nemzetbiztonsági törvény hívta életre a Központi Hírszerzési Hivattal [CIA] és a Fehér Házi Nemzetbiztonsági Tanáccsal együtt.)

GYANAKVÁS A FELTÉTELEZETT KÜLÖNBÉKETERVEKKEL SZEMBEN

Sem a nyugatiak, sem a szovjetek nem bíztak meg száz százalékig szövetségeseikben, hogy azok nem próbálnak különbséget kötni a németekkel egy adott pillanatban. Részben a szovjetek megnyugtatóására (legalábbis az egyik lehetséges magyarázat szerint) Franklin D. Roosevelttel – a jelek szerint még Winston S. Churchill is meglepve – az 1943. januári casablancai kétoldalú megbeszélésen bejelentette, hogy a háborút a németek feltétel nélküli megadásáig folytatják.

Az örökké gyanakvó szovjetek azonban gyanús jeleket láttak már 1942 végén, amikor a nyugati szövetségesek az észak-afrikai partraszállás után megállapodást kötöttek a vichyi kollaboráns francia kormányt szolgáló François Darlan tengernaggyal, hogy az észak-afrikai francia erők parancsnoka maradhat, ha csapataival átáll a szövetségesek olda-

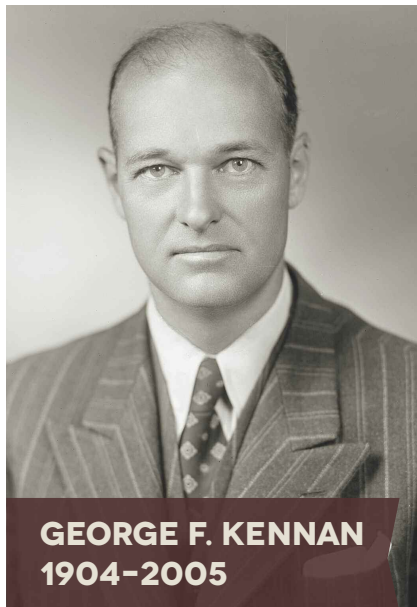
lára. Amikor Mussolini bukása után, 1943. szeptember elején Pietro Badoglio miniszterelnökként elrendelte az olasz csapatok átállását, egyes szovjet vezetők gúnyosan megjegyezték, hogy legközelebb talán Hermann Göring és a nyugatiak megegyezéséről kapnak híreket.

1945 elején aztán még konkrétabb formát öltött a szovjet paranoia, amikor februárban Karl Wolff SS-tábornok közvetítő útján bizalmas tárgyalásokat kezdett az Office of Strategic Services (OSS, a CIA elődje) svájci rezidensével, Allen Dullesszel az észak-olaszországi német erők megadásáról. A tárgyalások nyomán vitriolos hangú levelezés kezdődött Roosevelt és Sztálin között, amelyben a szovjet vezető újfent azzal vádolta az amerikai elnököt, hogy a Szovjetunió háta mögött egyezkedik az ellenséggel. Az incidens egyébként már abban az időszakban történt, amikor a nagybeteg Roosevelt kezdte felismerni, hogy a szovjetek milyen „rugalmasan” értelmezik a korábban kötött megállapodásokat, és miként képzelik a „felszabadítást” Kelet- és Közép-Európában. Az amerikai politikai és katonai vezetés feltehetően nem kívánt szovjet jelenlétet a stratégiaiailag rendkívül fontos földközi-tengeri országban. Ezt ugyan elérte, ám ezzel hivatkozási alapot teremtett Sztálinnak arra, hogy a közép- és kelet-európai rendezéstől távol tarthassa a nyugatiakat.

FRANKLIN D. ROOSEVELT HALÁLA ÉS A HANGNEM MEGVÁLTOZÁSA

Németország veresége – az eddigiiek alapján egyáltalán nem meglepetésszerűen – kiélezte és a felszínre hozta az addig lappangó s a szövetséget összetartó közös ellenség miatt nyilvánosságot nem kapott ellentéteket. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió összeegyeztethetetlen stratégiai, ideológiai, gazdasági és politikai érdekei egyre világosabban kirajzolódtak, 1945. április 12-én pedig meghalt az a politikus, aki 1941 decemberétől minden tőle telhetőt megtett a szovjet igények és követelések kielégítésére.

Franklin D. Rooseveltet az a Harry S. Truman váltotta az elnöki székben (1945–1953), aki eleve szkeptikusan viszonyult a kommunista államhoz, bár elnöksége elején megpróbálta elődje politikáját folytatni. Májusban azonban már új hangot ütött meg a Washingtonba látogató Molotov külügyminisz-

GEORGE F. KENNAN
1904–2005

Amerikai diplomata és történész. Kennan diplomáciai pályájának kezdete a Szovjetunióhoz köthető, és élete végéig a szovjet és orosz ügyek egyik legavatottabb szakértőjének számított. Diplomáciai (és történészi) körökben 1946. február 26-án elküldött „hosszú távirata” tette ismertté (a szöveg némileg bővítve 1947. júliusban megjelent a *Foreign Affairs*-ben is „X” szignóval). A „hosszú táviratban” a Szovjetunióval szemben folytatandó stratégia, a „feltartóztatás” lényegében alapvető elvévé vált az Egyesült Államok hidegháborús politikájának a kommunizmussal szemben. Kennan két ízben töltött be nagyköveti posztot: a Szovjetunióban (1952. május–szeptember) és Jugoszláviában (1961–63). A kormányzólattól visszavonulva évtizedekig a Princeton Egyetem oktatója és kutatója volt; realista szemlélete számos kortársára nagy hatással volt.

terrel, aki addig hozzászólt a „vörös szőnyeges” fogadtatáshoz. Amikor a sokat látott és hallott szovjet politikus 1945. május 23-án ismételt előadta Moszkva egyoldalú értelmezését a korábbi megállapodásokról, az amerikai elnök keresetlen szavakkal kérdőre vonta, miért nem tartja be a Szovjetunió a jaltai megállapodásban foglaltakat. Molotov tiltakozására, hogy még soha nem beszéltek vele ilyen hangnemben, Harry S. Truman mindössze annyit válaszolt, hogy ha Moszkva betartja a megállapodásokat, akkor nem fognak vele ilyen tónusban beszélni.

Ezzel egyidejűleg Arthur H. Vandenberg szenátor, a Republikánus Párt talán legbefolyásosabb külügyi szószólója örömet fejezte ki, hogy Franklin D. Roosevelt „megbékítési” politikája véget ért. A szovjet külügyminiszternek május többi napja sem hozott sok sikert. Az ENSZ alakuló ülésén, San Franciscóban a fehér házi találkozó után két nappal gyakorlatilag ismét azt követelte, hogy a lengyelek legitim képviselőjeként a lublini lengyel kormány is kapjon helyet a meghívottak között. Az amerikai külügyminiszter Edward Stettinius Vandenberg nyomására elutasította a követelést. Nőtt azoknak a száma az Egyesült Államokban, akik úgy vélték, hogy a szovjeteket kizárólag azért érdeklí az ENSZ, mert azon keresztül is képviselni kívánják érdekeiket, s nem azért, hogy a nemzetközi szervezet a globális béke egyik intézményi letéteményese legyen.

„ATOMDIPLOMÁCIA?”

Az 1960-as és 1970-es években az ún. revizionista történétírók az Egyesült Államokban a hidegháború kezdetének döntő mozzanatát az atombombák ledobásában látták. Érvelésük szerint Japán 1945. augusztus elején már az összeomlás szélén állt, egyebek mellett azért is, mert a Szovjetunió a Jaltában vállalt kötelezettségének megfelelően végre hadat üzent Japánnak. (A két ország a kétfrontos háború elkerülése érdekében hivatalosan semleges maradt egymással szemben egészen eddig.) A szovjetek az augusztus 9-én kezdett mandzsúriai hadjárat során legyőzték a japán ún. Kwantung-hadsereget, és ezzel megjelentek egyrészt Kínában, másrészt Japán közvetlen közelében. A Truman-adminisztráció, folytatódik az érvelés, katonai szempontból szükségtelenül vetette be az atom-, illetve plutóniumbombát Hiroshima és Nagaszaki ellen augusztus 6-án és 9-én, leplezve igazi célját, a japán kapituláció siettetését, mielőtt a szovjet csapatok Japánba érhetnének.

Az „atom diplomáciájával” az Egyesült Államok meg akarta félemlíteni a Szovjetuniót, és a nukleáris hatalom birtokában igyekezett engedményekre kényszeríteni Moszkvát. A hagyományos orosz érzékenység működésbe lépett, és Sztálin addig sem túlságosan rugalmas álláspontja a nemzetközi kérdésekben megmerevedett. Az amerikai hivatalos magyarázatok tagadják az

utóbbi motivációt. 1943. augusztusban az első quebeci konferencián az amerikai elnök és a brit miniszterelnök a kanadai kormányfő, Mackenzie King jelenlétében megállapodott arról, hogy egyesítik a brit (Tube Alloys) és az amerikai (Manhattan) programot az atombomba előállítására, és abban is egyetértettek, hogy nem osztják meg a fegyver titkát más országokkal.

1944. szeptemberben Franklin D. Roosevelt és Winston S. Churchill az ún. Hyde Park-i emlékeztetőben (aide-mémoire), megegyezett abban, hogy a háború után is folytatják ez irányú együttműködésüket, és a „bombát” Japán ellen fogják bevetni. A működőképes bomba sikeres tesztjére 1945. július 16-án került sor, amiről Truman 24-én értesítette Sztálint, aki a visszaemlékezések szerint sztoikusán fogadta a hírt. Korabeli visszaemlékezések szerint az amerikai elnök önbizalma láthatóan megnőtt a sikeres kísérlet után, és keményebb álláspontot foglalt el a német jóvátételek ügyében, másrészt már kisebb érdeklődést mutatott a Japán elleni szovjet katonai segítség iránt. Ugyancsak a hivatalos amerikai interpretáció szerint az atombomba bevetése beleillett a súlyosabb veszteségek elkerülésére irányuló háborús stratégiába. Katonai szakértők ugyanis a japán fő szigeteken való partaszállítás esetén százezres nagyságrendű veszteséggel számoltak.

NÉMETORSZÁG JÖVŐJE

Németország jövőjét alapvetően és némileg leegyszerűsítve az „elnyomás vagy helyreállítás” dilemmája határozta meg az amerikai-szovjet viszonyban. A szovjetek az előbbit szorgalmazták. Két világháború tapasztalata, továbbá a szovjet biztonsági érdekek arra késztették a Kremlt, hogy a jövő Németországából egy katonai, gazdasági potenciáljától megfosztott, hivatalosan semleges, de a Szovjetunióval baráti (azaz alávetett) viszonyt ápoló államot csináljon. Franklin D. Roosevelt körül a szovjetbarát (alkalmanként szovjet ügynök) tanácsadók ugyanezt a megoldást szorgalmazták.

Elképzeléseik az ún. Morgenthau-tervben csúcsosodtak ki; Henry Morgenthau pénzügyminiszter 1944 első felében készített memorandumában azt javasolta, hogy Németországot fosszák meg minden háborús képességétől, ennek megfelelően számolják fel

mindazon iparágakat, amelyek egy védelmi ipar háttérét képeznék. Más szavakkal: Németországot gazdaságilag gyenge, gyakorlatilag mezőgazdasági országgá kellene változtatni. Roosevelt elnök kezdetben hajlott erre a megoldásra: a németeknek meg kellene mutatni, hogy legyőzték őket, s egy kemény megszállási politika javítaná az amerikai-szovjet kapcsolatokat.

Az elképzeléssel szemben foglalt állást Henry L. Stimson hadügyminiszter,

A REMÉNY BESZÉDE

James F. Byrnes külügyminiszter 1946. szeptember 6-án Stuttgartban elmondott beszédében jelentős változtatásokat jelentett be az Egyesült Államok Németország-politikájában. A Morgenthau-terv ellenében Németország gazdasági újjáépítését jelölte meg Washington céljának, és leszögezte, hogy az Egyesült Államok határozatlan ideig fent fogja tartani katonai jelenlétét Európában. Kijelentette, hogy az Egyesült Államok támogatja a németek önrendelkezését (különösen a Ruhr-vidéket és a Rajna-vidéket emelte ki), míg a német-lengyel határ esetében nem kötelezte el magát, de tudomásul vette, hogy Lengyelország a Curzon-vonaltól keletre elvesztett területekért kárpótlást kap.

valamint a Külügyminisztérium Cordell Hull vezetésével, aki Németország gazdasági rehabilitációját szorgalmazta hosszú távú politikai és gazdasági megfontolásokból. Ez utóbbiak közé tartozott az is, hogy egy gazdaságilag gyenge Németországot valakinek (többek közt az Egyesült Államoknak) „el kell tartaniuk”. Politikai oldalon az első világháború utáni helyzet elkerülése volt a fő indok: egy gazdaságilag gyenge Németországban ismét megerősödhetnének a szélsőséges politikai erők jobb- és baloldalon egyaránt. Mai kifejezéssel élve egyfajta „nemzetépítést” képzelt el a State Department (bár helyénvalóbb az „államépítés” kifejezés), beleértve a demokratikus intézmények létrehozását is.

A Morgenthau-terv Roosevelt halálával és a szovjetbarát amerikai politikusok háttérbe szorulásával fokozatosan vesztett vonzerejéből Washingtonban. James F. Byrnes „temette” el az ötletet

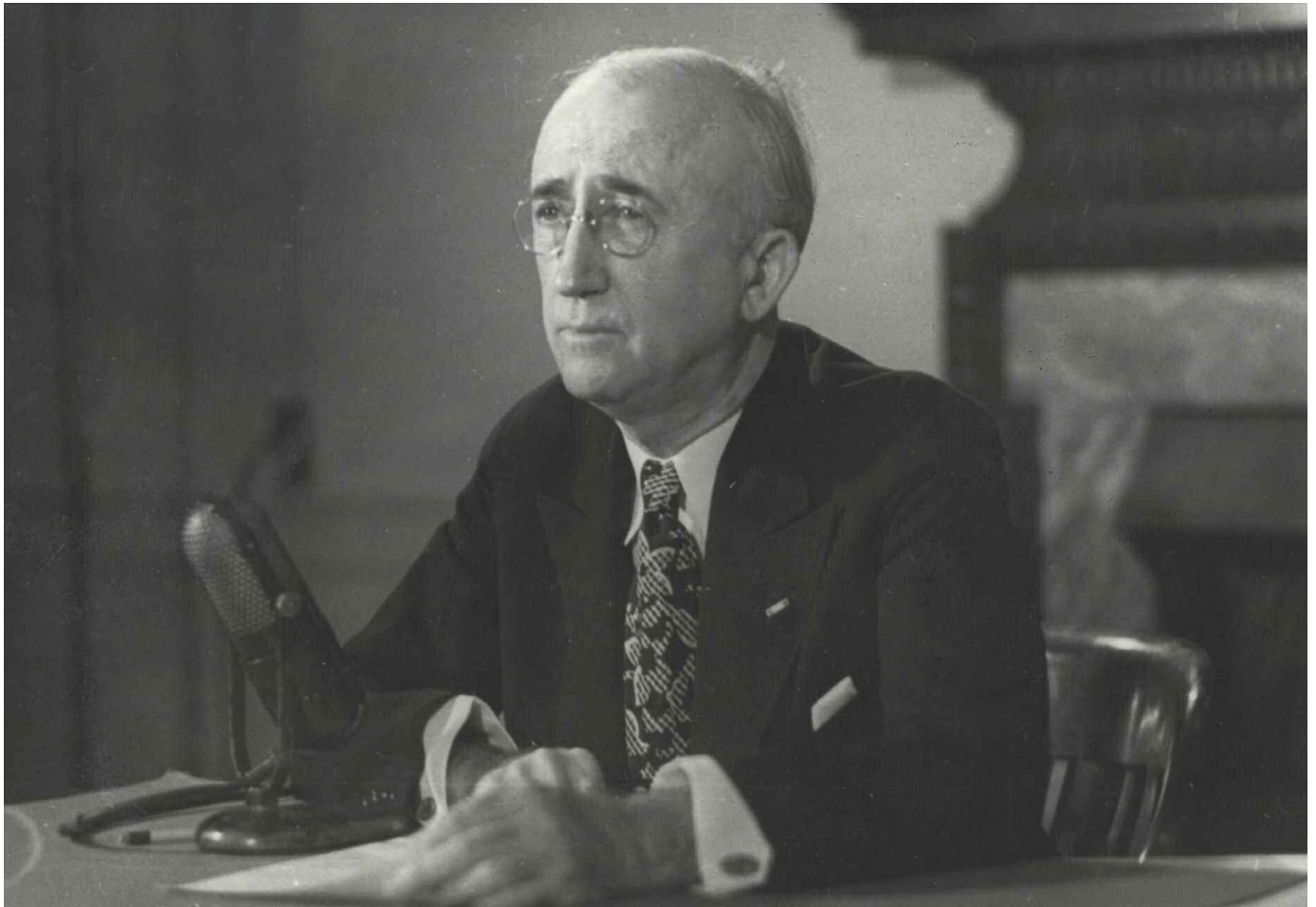
1946. szeptember 6-án Stuttgartban mondott beszédében, amelyben hitelt tett Németország gazdasági újjáépítése mellett. A „német kérdés” végül részben Sztálin jóslata alapján oldódott meg átmenetileg az 1940-es évek második felében: a nyugatiak és a szovjetek a saját politikai rendszerüket vezették be a megszállási övezeteikben, de az állandósuló viták Németország különböző részeit, valamint az azokban folytatott politikát illetően a hidegháború során mindvégig a Kelet-Nyugat szembenállás homlokterében maradtak.

A SZEMBENÁLLÁS ÚJ DIMENZIÓJA

Míg fennállásának első évtizedeiben a Szovjetuniónak óriási gazdasági és politikai nehézségekkel kellett szembenéznie, a második világháború a korábinál összehasonlíthatatlanul jobb helyzetbe hozta az országot. Közvetlen nyugati és keleti riválisai – Németország és Japán – súlyos vereséget szenvedtek, a nyugati hatalmak közül a győztes Nagy-Britannia és Franciaország meggyengült, többek közt az 1945-ben megindult dekolonizáció eredményeként, Kína a polgárháborúval volt elfoglalva. Mindez azt jelentette, hogy az Egyesült Államoknak az új öntudatra ébredt Szovjetunió valódi geopolitikai és geostratégiai vetélytársává nőtte ki magát.

A szovjet vezetés leporolta a háború idején félretett marxista-leninista-sztálinista elméletet a kommunista és a kapitalista országok közötti elkerülhetetlen összeclapásról, a kommunista eszmék globális terjesztéséről. Sztálin középtávon, 10-15 éven belül egy harmadik világháborút várt a két világháború között, és ennek megfelelően állította át a szovjet és a csatlós országok gazdaságát. Egyben felhagyott a „népfront” taktikai politikájával, s különösen a francia és olasz kommunista pártok intenzív támogatásával komoly aggodalmakat keltett az Egyesült Államokban: míg Közép- és Kelet-Európát gyakorlatilag leírta Washington, Nyugat-Európa stratégiai jelentőségű volt számára.

A korábinál is merevebb szovjet álláspont az 1945 második felében megtartott külügyminiszteri találkozón egyre nyilvánvalóbb lett. A roosevelti engedékenyebb politikához közel álló Byrnes amerikai külügyminiszter a szeptemberi londoni találkozón még azt hitte, hogy a szovjetek az atom-

bomba miatt rugalmasabbak lesznek elsősorban Bulgária és Románia ügyében, de Molotovtól távol állt, hogy gyengeséget mutasson, inkább még makacsabbá vált.

Byrnes még egy utolsó kísérletet tett Roosevelt háború utánra elképzelt együttműködési politikájának megmentésére, de az elnököt is megkerülő engedményei felháborodást keltettek a kormányzat keményvonalasai és a republikánusok körében egyaránt. Az utóbbiak között egyetértés alakult ki, hogy a szovjetek nem érdekeltek a kollektív biztonságban, a világkereskedelem liberalizálásában vagy az önrendelkezésben, és kizárólag az erő nyelvén értenek. Érzelmeiknek Harry S. Truman adott hangot 1946 januárjában, amikor kifakadt: *„Elegem van az oroszok dajkálásából.”*

Egy hónappal később, február 26-án a Moszkvában ügyvivőként szolgáló George F. Kennan „hosszú táviratot” küldött haza, a Külügyminisztériumba, amelyben kimerítően elemezte a szovjet magatartás indítékait és forrásait. Az egyik legfontosabb megállapítása az volt, hogy a szovjet vezetőket majdnem kizárólag a belpolitikai folyamatok befolyá-

solják, a külföld hatása elhanyagolható. Ebből következően felesleges és kudarcra van ítélve az az amerikai politika, amely szélesebb körű együttműködést szeretne elérni Moszkvával. A szovjet törekvéseket minden területen ellensúlyozni kell; a Szovjetuniót fel kell „tartóztatni” agresszív törekvéseiben, melyeket nagy részben az évszázados orosz birodalmi expanziós elvek mozgatnak.

Kennan „hosszú táviratát” néhány héttel megelőzte Sztálin február 9-én elmondott beszéde, amely felújította a két világrendszer ellentéteinek kibékíthetetlenségét. A félhivatalos nyugati választ Winston S. Churchill adta meg a Missouri állambeli Fultonban található Westminster College-ban elmondott beszédében – amelyet hosszú ideig a hidegháború jelképes kezdetének tartottak. Az igazság az, hogy Churchill mindössze a már kialakult tényeket regisztrálta. Noha később vita alakult ki arról, hogy a volt brit miniszterelnökkel együtt tartó Truman elnök tudott-e előzetesen a beszéd tartalmáról, a bizonyítékok arra mutatnak, hogy igen, a jelenléte egyfajta elfogadása volt az abban elhangzottaknak. Churchill kijelentette, hogy a szovjetek *„a háború*

James F. Byrnes (1882–1972) amerikai külügyminiszter (1945–1947). 1944-ben, többek meglepetésére, Franklin D. Roosevelt Harry S. Trumant választotta alelnökének, noha politikai tapasztalata alapján James F. Byrnes joggal remélte, hogy ő kapja meg a posztot. Byrnes külügyminiszterként ismételtlen meglepülte Harry S. Truman elnököt, és érzékeltette vele, hogy magát felkészültebbnek tartja nála. A köztük lévő ellentétek vezettek végül Byrnes lemondatásához.

gyümölcsseit, valamint a hatalmuk és doktrínájuk korlátlan kiterjesztését akarják”, és az erőszakon kívül semmit sem tisztelnek. Majd következett egyik leghíresebb mondata: „A balti-tengeri Stettintől az adriai-tengeri Triesztig vasfüggöny ereszkedett le a kontinensen.”

A következő években aztán gyors egymásutánban kiépültek a hidegháborús katonai, politikai, gazdasági és kulturális intézmények mindkét oldalon, és kezdetét vette az emberek „szívéért és eszéért” folytatott évtizedes versenyfutás a két világrendszer között – amelynek közkeletű neve hidegháború. ♦